

נוסח־קללה לפותח־קברים מבית־שערים

(להשלמת הכתובת היוונית מס' 188)

מאת א. ד. זינגר

ב־ספר זכרון לאשר גולאק ולשמואל קליין ז"ל (1) פירסם ופירש פרופ' מ. שובה את הכתובת היוונית מס' 188 שנתגלתה במערכת־הקברים מס' 11 שבבית הקברות בבית־שערים בעונת החפירות השלישית של משלחת החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה⁽²⁾. וזה לשון הכתובת לפי העתקתו של שובה:

1 Ἐγὼ Ἡσύχις ἐνθάδε κῆμε σὺν τῇ ἐμῇ συνβίῳ.

2 Πᾶς τολμῶν ἀνῦξε ἐφ. . λας, μὴ ἔχῃ μέρος εἰς τὸν

3]ἀόνοιο[v].

כלומר: אני היסוכיס שוכב כאן עם זוגתי. (2) כל הַמֵּצֵא לפתוח.... אל יהא לו חלק ב־ (3) נצח.

השורה הראשונה ברורה בהחלט, אולם באמצע ש' 2 שבורה האבן, ולפיכך ברור רק תוכנה הכללי: נוסח של הזהרה ושל קללה למי שיעז להפריע את מנוחתם של המתים הטמונים בַמְקָמְר (ארקוסול). הנה. לנוסח זה כבר הביא שובה כמה הקבלות מתוך כתובות יווניות ויהודיות (ארמיות), ובוודאי אפשר היה להוסיף עליהן כהנה וכהנה. אשר לפער (*lacuna*) בש' 2 אומר שובה, שהחלק התחתון של האות φ הוא ברור; אחרי הפער ניכר קו אלכסוני קטן, היכול להיות שריד של אחת משלוש האותיות X, K או M; בין φ ובין האות הזאת ששרידה נשאר חסרות שתי אותיות או אות אחת⁽³⁾. להשלמת הפער מציע שובה שתי הצעות (והוא מעדיף את השנייה שבהן): א) ἐφ[ολ]μάς (רב) ἐφ[ολ]μάς; אב"ש שתיהן מוצעות מתוך היסוס והסתייגות, הואיל ושתי המלים גם יחד אין להן עדות במקורות. הוא אומר בפירושו: איני יודע מה המלה שהיתה כתובה בלקוי. איני יכול אלא לשער השערה והנני מציע אותה בכל הזהירות ובלי כל בטחון שמצאתי מה שהיה כתוב כאן⁽⁴⁾. לפי האטימולוגיה המשוערת של ἐφ[ολ]μάς הוא סבור שזו יכולה להיות מקבילה אל גולא, גולא שבמקורות היהודיים.

אולם עצם העובדה, שהשלמה זו מיוסדת על מלים יווניות שלא מצאנון עד עתה, יש בה כדי לעורר פקפק רב באמיתותה, ואם נוסיף על־כך את הקשיים הנוספים שובה עצמו מזכירם — צורת־הנקבה במקום צורת־הזכר, ריבוי במקום יחיד, וכן חוסר מלת־היידוע (... τὰς) — כי אז ברור שעלינו להסתייג מהשערתו זו של שובה, ולנסות להשלים את הכתוב בדרכים אחרות.

הנני מרשה לי איפוא להציע כאן הצעה אחרת להשלמת הכתובת ולהבנתה. האותיות Eφ שלפני הפער מהוות בלי כל ספק את הצורה המקוצרת של מלת־היחס

(1) ר' ספר זכרון לאשר גולאק ולשמואל קליין ז"ל, ירושלים, תש"ב, ע' 187—194.

(2) נוסח הכתובת ותרגומו של שובה נדפסו גם בדיעות ט' (תש"ב), ע' 116.

(3) ר' שם, ע' 188. (4) ר' שם, ע' 190.

(פריפוזיציה) ἐπί, אולם נראה לי שאין לחשוב כשובה הרואה בה כאן חלק ראשון של מלה מורכבת, אלא יש לראותה כאן כמלת-יהס עצמאית, ולפיכך חייבת המלה הבאה הנגזרת אחרי מלת-יהס לבוא ב-casus obliquus. מסתבר איפוא שהמלה הבאה, המסתיימת באחת משלוש ההברות -μας, -χας, -χας, הריהי acc. plur. של שם-עצם או כינוי המורה על תכולת הקברים, דהיינו על האנשים שהם מדברים על עצמם בכתובת. אשר לאקוואטיבוס יש להעיר, כי בברית החדשה באה ἐπί בצירוף אקוואטיבוס בהרבה מקומות שבהם היינו מצפים לגיניטיבוס או לדאטיבוס.

אולם בטרם נבוא לדייק במלה זו עצמה עלינו לברר את שימושה של ἐπί בצירוף אף הפועל ἀνύξει. במקורות יווניים לא מצאתי עדות לצירוף זה בהוראה מתאימה; אולם כבר הוכיח שוב (5), כי אף-על-פי שהרישא של כתובתנו כתוב יוונית צחה, ניכרת בסיפא שלה השפעה ברורה של לשון שְמית. עובדה זו, וכן העובדה שְמית בית-שערים לא יוונים היו, אלא יהודים שעם כל התייוונותם היו מושפעים בוודאי מהלשון הארמית, מרשות לנו להשוות כאן את שימושו של הפועל הארמי (וגם הכנעני-העברי) פתח, הבא אף הוא לעתים קרובות בנוסחאות הזהרה וקללה מעין הנוסח שלנו. הנני מביא איפוא מקבילות שְמיות (ארמיות וכנעניות) אחדות שנודמו לי:

(א) בכתובת-קבר מתדמור (מהמאה הב' או הג' אחר ספה"נ): ...ואנש לא יפתח עלוהי גומחא דנה עד לעמא⁶, כלומר: ואיש אל יפתח עליו את הקבר הזה עד עולם. הפועל פתח בא כאן בצירוף עלוהי (=עליו) המורה על הנפטר בגוף שלישי, ובצירוף האובייקט גומחא (=את הקבר).

(ב) בכתובת נבטית מן קצר-אל-בנת (מהמאה הא' אחר ספה"נ): דנה גוחה די עבדת.... ולא יתפתח עליהם לעלמ⁷, כלומר: זה הקבר אשר עשתה... ולא יפתח עליהם לעולם. כאן נמצא אותו צירוף של הפועל פתח ומלת-יהס על — אבל בפאסיבוס.

(ג) בכתובת-כרך ארמית מנחל קדרון שעל-יד ירושלים (מהמאה הא' אחר ספה"נ): ולא למפתח עליהון⁸, כלומר: ולא לפתוח עליהם. הנוסח כאן סתמי (למפתח —מקור) והכינוי-הון מוסב על המתים שהם אבותיו (הוריו) של בעל הכתובת (בש' 2: אבהתנה).

(ד) בכתובת פיניקיות מצידון בא כמה פעמים הצירוף פתח עלת (9) (= פתח

(5) ר' שם, ע' 192 (באמצע).

(6) ר' 3-4, II, 4218, CIS II. עורכי הקורפוס משווים לכתובת זו את הכתובת מס' 4119 שרשום בה התאריך 57 אחר ספה"נ, וקובעים לפי זה אותו תאריך לכתובתנו. בפנים נתתי את התאריך לפי קביעתו של Lidzbarski ב-Handbuch der nordsem. Epigraphik, Weimar, 1898, S. 460. Cantineau, Syria 14 (1933), pp. 195sq. נתן סימנים מדויקים לקביעת זמנן של הכתובות התדמוריות לפי צורת האותיות, ולפי סימנים אלה אפשר לפעמים להוכיח שכתובת פלונית או אלמונית איננה אלא העתקה או זיוף; אך לענייננו אין חשיבות בקביעת התאריך; ואכמ"ל.

(7) ר' 1.2, CIS II, 226.

(8) ר' א. ל. סוקניק, תרביץ ו' (תרצ"ה), ע' 193. ש' 4 של הכתובת [ללשון כתובת זו השווה ח. א. גינזברג, תרביץ ז' (תרצ"ו), ע' 223 ואילך].

(9) בכתובת חבנת מלך צידון, שש' 3-4 (אל תפתח עלתי); 6-7 (ואם פתח תפתח עלתי); ר' סלושץ, אוצר הכתובות הפיניקיות, ת"א, תש"ב, מס' 9 (=RES no. 1202); וכן בכתובת אשמנעזר מלך צידון, ש' 7 (כל אדם אשר יפתח עלת משכב ז); ש' 10 (אש יפתח עלת משכב ז); ש' 20 (וכל אדם אל יפתח עלתי); ר' סלושץ, אוצר, מס' 10 (=CIS I, 3).

ע"פ), ש"י דזבארסקי, ראש המדברים באפיגראפיקה השמית-הצפונית, מפרשו כך:
 .(10 eig. eine Öffnung machen über...

לפי דוגמאות אלה ברור, שגם הפועל היווני ἀνοίγειν, המתאים בהוראתו לפועל הארמי-הכנעני פתח, יכול אף הוא לבוא בצירוף אל מלת-היחס ἐπὶ המתאימה ל-ע"פ הארמית. עלת הפיניקית, הכאה דווקא בצירוף אל הפועל פתח, ודווקא בנוסחאות-הזהרה ממין זה. ייתכן, שלפנינו כאן ביטוי יווני מתורגם מארמית; אולם אין זה מן הנמנע כלל, שביטוי כזה היה קיים באופן עצמאי גם ביוונית, אף-על-פי שלפי שעה לא מצאתי עדות לכך. בין כך ובין כך המקבילות הנ"ל יש בהן כדי להצדיק את ההשערה, שהצירוף ἐπὶ ἀνοίγειν הוא אפשרי ביוונית של הכתובת הנידונה.

ע"ינו לצעוד עתה את הצעד האחרון ולברר את המלה הנגררת אחר מלת-היחס ἐπὶ בכתובתנו זו. ואף מבחינה זו מן הראוי לציין בנוסחאות השמיות משטח סוריה-א"י, שהבאתין לע"פ. בכתובת מתדמור (11) מתחברת על לכינוי הנסתר (ע"והי = ע"לי), בכתובת הנבטית ובכתובת מנחל קדרון (12) היא מתחברת לכינוי הנסתר (ע"ליהם, ע"ליהון = ע"ליהם), כי בשלושתן מדובר על הנפטרים בגוף שלישי. אולם בכתובות מצידון (13) מדברים הנפטרים, שני מלכי צידון, בגוף ראשון על עצמם (ע"לתי = ע"לי). וכן הדבר גם בכתובתנו: בראשה מדבר Ἡσυχύς בגוף ראשון (ἔγω, וכן ἐμῆ), אבל בהמשך הוא מזכיר גם את אשתו הקבורה יחד עמו, ולפיכך מסתבר, שמכאן ואילך ע"יו לדבר לא בלשון יחיד אלא בלשון רבים, על עצמו ועל ה-σύνβιος שלו. לפי כל זה נראה לי להשלים: ἐπ[η]μᾶς. האות M היא רחבה מאוד בכתובת זו (במלת τολμῶν, למשל, היא תופסת מקום של שתי אותיות רגילות בקירוב), ולכן היא מספיקה למילוי הפער שלאחר האות Φ, כך:

πᾶς τολμῶν ἀνῆξε ἐπ[η]μᾶς, μὴ ἔχῃ μέρος κτλ.

כלומר: כל המצו לפתוח עלינו (דהיינו: את הקבר), אל יהא לו חלק וכו'.

אף כאן, ממש כמו בכתובות הפיניקיות הנ"ל, לא נזכר עוד הקבר כמושא (את הקבר), כי הדבר מובן בכירור מן ההמשך, ולשימוש אֶלְפִטִי זה של הפועל ἀνοίγειν יש לנו עדויות לרוב בכתובות יווניות (14).

(10) ר' Ephemeris für semit. Epigraphik I, S. 146. שם הוא סותר יפה את הדעה (שלושך,

אוצר, ע' 15 ועוד, עדיין מעדיף אותה), הרואה ב-עלת שבכתובות אלה (עיין בהערה הקודמת) לא מלת-יחס במובן על, כי אם ש-עצם במובן עליה, קבר וכיו"ב. ר' גם הערותיו של [שמואל ייבין] למקומות הנידונים אצל שלושך.

(11) לעיל (א), (12) לעיל (ב), (ג), (13) לעיל (ד) ועי' הערה 9.

(14) Ἐχῆ τὸν κακῶν λόγων: Monumenta Asiae Minoris Antiqua III, no. 675b כגון δὶχα ἐμοῦ (= ὁ ἀνύγων) ; וכן שם VI, מ' 140 ; שם שם, מ' 141a ; שם שם, מ' 234, ש' 9 : ἀνύγεις (= τις) μὴ τις. — על הרקציה של מלת-היחס ἐπὶ ב-κοινή השווה, Radermacher, Neutestamentliche Grammatik², Tübingen, 1925, S. 142; Blass-Debrunner, Grammatik des neutestamentlichen Griechisch⁵, Göttingen, 1921, § 233 ; וכן אוסף עשיר של דוגמאות ממוינות יפה בספרו של M. Johannessohn, Der Gebrauch der Praepositionen in der Septuaginta, Berlin, 1925, Ss. 317-324. — פרופ' שובה, שלו אני מכיר טובה גם על חלק מהחומר הביבליוגרפי המובא בהערה זו, מעריגי עוד בטובו, כי ה-*elisis* של ה' בסוף ה-*aspiratio* של ה-*phi* מורות אף הן על יוונית קורקסית. הוא גם הואיל להרשותני להזכיר כאן כי הוא מסכים לקריאה ולפירוש המוצעים במאמרי זה.